

NEM VÉGES ALÁRENDELŐI MELLÉKMONDATOK A VOLGA-VIDÉKI NYELVI AREÁBAN

Georgieva, Ekaterina – Ótott-Kovács Eszter

Bevezetés

A Volga középső folyása, illetve a Káma folyó alsó folyása mentén több eltérő nyelvet beszélő csoport él együtt, egymás mellett. A finnugor nyelvek közé tartozó marit, udmurtot, komit és mordvint, a török nyelvek közé tartozó tatárt, baskírt és csuvast, valamint az orosz beszélik ezen a területen. A Volga-Káma területen beszélt nyelvek között régóta tartó és bonyolultnak nevezett viszonyrendszer áll fenn. Emiatt szokás ezen nyelvek esetén nyelvszövetségről, *Sprachbund*ról beszélni.

A *Sprachbund* nyelveinek egymásra gyakorolt hatásáról már egy sor tudományos publikáció született. A vizsgálatok középpontjában azonban eddig többnyire a hangtani (például Johanson 2000), valamint a lexikológiai hasonlóságok álltak (például Róna-Tas 1988, Agyagási 1998, 2004). Az area nyelveinek evidenciális kategóriáiról több tanulmány is született (Johanson–Utas 2000). Továbbá több olyan tanulmány van, ami az area finnugor nyelveit hasonlítja össze (például Bartens 1979, 2000, Serdobolskaya 2008 stb.). Megemlíthető még Bereczki (1983) és Wintshalek (1993) szintézise is a témáról. Tudomásunk szerint azonban alig létezik olyan tanulmány, amely a *Sprachbund* nyelveit mondattani szempontból egy modern szintaktikai keretben hasonlítani össze.

Jelen tanulmány két areabeli nyelvvel foglalkozik behatóbban: a finnugor udmurttal és a török nyelvek közé tartozó tatárral.¹ Tudható, hogy az udmurt a török nyelvek közül a tatárral került legszorosabb viszonyba – ez különösen az udmurt déli és peremnyelvjárásaira igaz (peremnyelvjárás például a Tatársztánban beszélt udmurt). Ebben a dolgozatban a tatár és udmurt nem véges mellékmondatok egy csoportjának szintaktikai viselkedését vizsgáljuk.

¹ A bemutatásra kerülő udmurt adatok nagy része kilenc udmurt anyanyelvi beszélő válaszait tükrözi. A tatár adatok kisebb részben tatár nyelvtanokból származnak, illetve a vizsgált mondatokból egy kérdőívet is összeállítottunk, amelyet két tatár beszélő töltött ki. Dolgozatunkban nagy részt az ő nyelvi ítéleteikre támaszkodunk. Ezeket a mondatokat „*elicítáltként*” nevezzük meg az alábbiakban. Ezúton is szeretnénk köszönetünket kifejezni adatközlőinknek. Továbbá köszönettel tartozunk még Dékány Évának és Tánzos Orsolyának, akik értékes megjegyzéseket fűztek a dolgozathoz. Természetesen minden esetleges tévedés a szerzők felelőssége.

Célunk az, hogy egyrészt egy deskriptív szempontú leírást adjunk ezen nyelvek mellékmondatainak típusairól és ezek morfoszintaktikai jellegzetességeiről (hiszen eddig még ilyen leírás sem készült), majd ezeket összehasonlítva arra keressük a választ, hogy gyakorolt-e bizonyíthatóan hatást az egyik nyelv a másikra.

1. Az udmurt és a tatár nem véges mellékmondatok

A Volga vidéki nyelvszövetség egyik legjellegzetesebb tulajdonsága a nem véges mondatok kiterjedt használata.²

Előjáróban elmondható, hogy az udmurtban és a tatárban egyaránt több típusa van a nem véges mellékmondatoknak. Az udmurttal és a tatárral foglalkozó nyelvészeti munkák a nem véges igealakok három típusával számolnak: a melléknévi, a határozói és főnévi igevevekkel (avagy participiumokkal, konverbiумokkal és infinitívuszi alakokkal).³ Megjegyzendő, hogy ebben a dolgozatban ezeket a terminusokat csak mint egyes morfémaк tradiciónális megnevezését használjuk.

Jelen tanulmány azokkal a – hagyományosan participiuminak nevezett – nem véges mellékmondatokkal foglalkozik, amelyek többféle szintaktikai pozícióban is előfordulhatnak: lehetnek vonatkozói mellékmondatok, állhatnak argumentum (például tárgyi) pozícióban, illetve szemantikai esetragokkal vagy névutókkal együtt különbözői határozói mellékmondatokat alkothatnak. Az udmurtban az *-(e)m* toldalék, míg a tatárban a *-GAn*, *-(y)AčAk*, *-(V)r* (Berta 1998) toldalékok jelölhetik ezeket a mellékmondatokat. Az alábbi alfejezetekben részletesen bemutatjuk az összes típust.

Az udmurt *-(e)m* toldalék kapcsán még megemlítendő, hogy a szakirodalomban nincs teljes egyetértés azt a kérdést illetően, hogy ezek a nem véges igealakok és a velük alkotott mellékmondatok participiumok-e vagy deverbális főnevek (lásd például Perevoščikov 1962: 117–118, Bartens 2000, Winkler 2001, Edygarova 2010), de ugyanez elmondható az obi-ugor nyelvek nem véges mellékmondatairól is (lásd: Csepregi 2012, Bíró 2011). A problémát az okozza, hogy az *-(e)m* nem véges igealak háromféle szintaktikai pozícióban fordulhat elő. Jelen dolgozatban nem foglalunk állást e kérdést illetően, csupán megvizsgáljuk az *-(e)m*-mel alkotott nem véges mellékmondatok három típusát, összehasonlítva őket a tatár nem véges mellékmondatokkal.

² Ezt a tulajdonságot a nyelvszövetséggel foglalkozó tanulmányok mind meg is említik (Bereczki 1983: 223–234, Wintschalek 1993: 137–151).

³ Az udmurtra lásd például Perevoščikov (1962), a tatárra (és a török nyelvekre általában) Johanson–Csató (1998).

2. A nem véges mellékmondatok legfontosabb jellegzetességei

Az udmurt és a tatár adatok leírásánál és összehasonlításánál a nem véges mellékmondatok belső szerkezetét vizsgáljuk. Két fő szintaktikai paramétert veszünk figyelembe: az egyik a mellékmondati egyeztetés, a másik pedig a mellékmondat alanyának esetjelölése.

Az első paramétert illetően egyrészt azt szeretnénk bemutatni, hogy megengedett-e az egyeztetés a nem véges mellékmondat predikátumán⁴ (illetve ha nem a predikátumon, akkor hol fejezhető ki). Amennyiben a vizsgált nem véges mellékmondat esetén lehet egyeztetés, akkor arra is kíváncsiak vagyunk, hogy az egyeztetés használata kötelező-e vagy opcionális (és ha opcionális, milyen tényezőktől függ).

A nem véges mellékmondatokkal foglalkozó tipológiai tanulmányok különös figyelmet szentelnek annak, hogy milyen esetjelölést kap(hat) a nem véges mellékmondat alanya (Comrie–Thomson 1985, Koptjevskaja-Tamm 1993, 2003). Megmutatták, hogy a nem véges mellékmondatok alanyának esetjelölése gyakran vagy a finit mondatok alanyával vagy a birtokos szerkezet birtokosáéval megegyező. Egy másik stratégia is megfigyelhető a világ nyelveiben, amely szerint a nem véges mondat alanya valamilyen függőesetben áll. Mind az udmurtban, mind a tatárban a finit mondatok alanya nominatívuszban van, a birtokos pedig genitívuszban. Ezért az udmurt és tatár nem véges mellékmondatok esetén az alany nominatívuszi vagy genitívuszi jelölést kaphat.

Elemzésünkben három mondattani pozíciót különböztetünk meg, amelyben a fent említett udmurt és tatár nem véges mellékmondatok előfordulhatnak. Ez a három pozíció a vonatkozói, a határozói és az argumentumpozíció. Feltételezzük, hogy különbségek mutatkozhatnak a két szintaktikai paraméterben (tehát az egyeztetésben és az alany esetjelölésében) attól függően, hogy melyik mondattani pozícióban áll a nem véges mellékmondat. Így például a vonatkozói mellékmondatok alanyi esetjelölése eltérhet a határozóiakétól.

3. Nem véges mellékmondatok az egyes mondattani pozíciókban

3.1 A vonatkozói nem véges mellékmondatok

A standard (kazáni) tatárban vonatkozói mellékmondatok csak nem végesek lehetnek. Az udmurtban van finit és nem véges stratégia is, itt csak ez utóbbit vizsgáljuk.

⁴ Az udmurt és a tatár nem véges mellékmondatok predikátumán előforduló egyeztetés azonos a birtokos szerkezetek birtokán jelölt birtokos személyjellel (vagyis poszesszívuszi toldalékkal). Ez az egyeztetésjelölő eltér a finit állítvány esetében használatostól.

Az udmurtban és a tatárban is mind az alanyi, mind az egyéb mondatrészekre vonatkozó vonatkoztatás⁵ esetében ugyanazt a morfémát használják. Tehát az (1)-es tatár mondatban alanyi vonatkoztatást látunk, és a vonatkozó mellékmondat feje (vagyis az a toldalék, ami jelöli a mellékmondatot) a *-GAN*. Ezzel szemben a (3)-as mondat nem alanyi vonatkoztatás (ugyanis a tárgyra vonatkozik), de a mellékmondat feje ebben az esetben is a *-GAN*. Ugyanez a helyzet az udmurtban is: az *-(e)m* lehet alanyi (lásd (2)) és nem alanyi (lásd (4)) vonatkozó mellékmondat feje is.

Tatár (Tumaševa et al. 1979: 142)

- (1) [*üs-ken*] *agač-lar*
[*nő-NF*] *fa-PL*
'a fák, amelyek megnőttek; a megnőtt fák'

Udmurt (Perevoščikov 1962: 262)

- (2) [*tʃamys pinal vord-em*] *kyšnomurt*
[*nyolc gyerek(ACC) felnevel-NF*] *nő*
'a nyolc gyereket felnevelt nő'

Tatár (Tumaševa et al. 1979: 142)

- (3) [*min ukŷ-gan*] *kitap*
[*én olvas-NF*] *könyv*
'a könyv, amelyet elolvastam'

Udmurt (Perevoščikov 1962: 259)

- (4) [*tue mertt-em*] *pispu-os-my*
[*idén ültet-NF*] *fa-PL-1PL*
'az idén ültetett fáink'

3.1.1 Az egyeztetés jelölése a nem alanyi vonatkozásokban

Az alábbiakban csak a nem alanyi vonatkozásokat vizsgáljuk.⁶ Hasonlóság a két nyelv között, hogy sem az udmurtban, sem a tatárban nem lehetséges az egyeztetés jelölése a nem alanyi vonatkozó mellékmondati predikátumon.

⁵ Az alanyi vonatkoztatás alatt azt értjük, hogy a módosított főnévi csoport koreferens a vonatkozó mellékmondat alanyával. Nem alanyi vonatkoztatás esetén pedig a módosított főnévi csoport nem azonos a vonatkozó mellékmondat alanyával.

⁶ Az alanyi vonatkozó mellékmondatokban – értelemszerűen – nem lehet kitett alany (hiszen rá vonatkozik a vonatkoztatás, és így egy „üres hely” felel meg neki a mellékmondatban), továbbá nem lehet az egyeztetést sem jelölni.

Így agrammatikus az (5)-ös tatár és a (6)-os udmurt mondat a nem véges állítmányon jelölt egyeztető toldalékkal.

Tatár (elicitált)

- (5) [*uki-gan-**ǰm] kitap
[olvas-NF-1SG] könyv
'a könyv, amelyet elolvastam'

Udmurt (elicitált, Perevoščikov 1962: 259 alapján)

- (6) [*tue mertt-em-**my] pīspu-os
[idén ültet-NF-1PL] fa-PL
'az idén ültetett fáink'

Ugyanakkor lényeges különbségek is mutatkoznak: az udmurtban az egyeztetést csak a vonatkoztatás fején lehet jelölni birtokos személyjellel, ahogy azt a (7)-es példa mutatja. (A kerek zárójel azt jelöli, hogy az alany elhagyható, ha világos a referenciája a kontextusból.)

Udmurt (elicitált, Perevoščikov 1962: 259 alapján)

- (7) [(*mi'lam*) mertt-em] pīspu-os-my
[(mi.GEN) ültet-NF] fa-PL-1PL
'az általunk ültetett fák' / 'az ültetett fáink'

A tatárban – az udmurttal ellentétben – viszont nem lehet az alannyal való egyeztetést a főnévi csoporton jelölni. Ezt az agrammatikus (8)-as mondat mutatja. A tatár vonatkoztatásokban az az általános, hogy az alany nominatívuszban áll, és az egyeztetés nincs jelölve vele. (Erre lásd a fenti (3)-as mondatot.)

Tatár (elicitált)

- (8) *[(*minēm*) kür-gen] kēšē-m
[(én.GEN) lát-NF] ember-1SG
Szándékolt: 'az ember, akit láttam'

3.1.2 Az alany esetjelölése a nem alanyi vonatkoztatásokban

További különbség az udmurt és a tatár között, hogy az udmurt nem alanyi vonatkoztatásokban a kitett alany *sosem* lehet nominatívuszi esetben, szemben a tatárral, ahol ez a stratégia az *egyetlen* grammatikus módja az alany esetjelölésének. A fenti (8)-as tatár mondatban láthattuk, hogy az alany nem lehet genitívuszban, míg az udmurt (7)-es példában ez grammatikus volt.

Megfigyelhető továbbá, hogy míg a (9)-es udmurt mondatban a *mi* 'mi' alany nem állhat nominatívuszban, addig ez a tatárban lehetséges (a fentebbi (3)-as tatár példában látható módon).

Udmurt (elicitált)

- (9) [**mi mertt-em*] *pispu-os*
[**mi** ültett-NF] fa-PL
Szándékolt: 'az ültetett fáink'

Adatközlőink szerint a (10)-es és (11)-es udmurt mondatnak két értelmezése lehet. A kétféle értelmezés esetén két különböző szintaktikai szerkezetet feltételezünk: az egyik a birtokos értelmezés, a másik a „vonatkozói” értelmezés. Ez utóbbi esetén nincs birtokos értelmezés a genitívusszal jelölt alany és a poszesszívuszos főnévi csoport között. Adatközlőink megjegyzései alapján a „vonatkozói” értelmezés dominánsabbnak tűnik.

Udmurt (elicitált, Perevoščikov 1962: 259 alapján)

- (10) [(*mi'am*) *mertt-em*] *pispu-os-my*
[(**mi**.GEN) ültett-NF] fa-PL-**1PL**
'az általunk ültetett fák' („vonatkozói” értelmezés)
- (11) (*mi'am*) [*mertt-em*] *pispu-os-my*
(**mi**.GEN) [ültett-NF] fa-PL-**1PL**
'az ültetett fáink' (birtokos értelmezés)

Hasonló szerkesztésű vonatkozói mellékmondatok megfigyelhetők az (északi) hantiban is (Nikolaeva 1999). Nikolaeva részletesen tárgyalja a lokalitás elvének „megsértését”, ami ezekben a mondatokban megfigyelhető. Ez annyit jelent, hogy a vonatkozói mellékmondat alanyával történő egyeztetés a vonatkozói mellékmondaton kívül jelenik meg. Nikolaeva megemlíti továbbá, hogy ez a szerkesztési minta valószínűleg areális jellegzetesség, és az Eurázsziában beszélt nyelvekre jellemző (lásd alább a török nyelvekre vonatkozó megjegyzéseinket).

Az udmurtban létezik még egy stratégia, amely szerint a nem véges vonatkozói mellékmondat alanya instrumentáliszi esetet kap.

Udmurt (elicitált)

- (12) [*Petja-jen mertt-em*] *pispu*
[**Petya**-INSTR ültet-NF] fa
'a fa, amelyet Petya ültetett'

További kutatást igényel, hogy ez a szerkezet esetleg orosz hatást mutat-e (az oroszban instrumentáliszi esetragot kap a passzív szerkezetben előforduló cselekvő).

3.1.3 Nem alanyi vonatkozó mellékmondatok más török nyelvekben

Megjegyzendő, hogy az udmurtban megfigyelhetőhöz hasonló stratégia (az, hogy az egyeztetés a vonatkoztatási fejen van, és a mellékmondat alanya genitívuszban áll) igen elterjedt egyes török nyelvekben; így például az ujburban, özbegben, kazahban, jakutban stb. (Kornfilt 2006, 2009, Csató–Uchurpani 2010). Sőt az area egy másik török nyelvében, a baskírban is megtalálható ez a szintaktikai mintázat is (Heß 2008: 373–381) – a tatár esetében bemutatott egyeztetésjelölés nélküli stratégia mellett (Heß 2008: 350–359). Fontos kiemelni, hogy itt sem arról van szó, hogy a genitívusszal és a poszesszívusszal jelölt főnévi csoportok között valódi birtokos viszony állna fenn. Ezt jól mutatja az alábbi baskír példa, amelyben a vonatkozó mellékmondat genitívuszban álló alanya (*Krotevič*) semmiképp sem lehet a poszesszívusszal jelölt főnévi csoport birtokosa.

Baskír (Heß 2008: 375–376)⁷

- (13) *Timäk*, [*Je. V. Krotevič-fij* *sintagma-ğa bir-gän*]
vagyis [*Je. V. K.-GEN szintagma-DAT ad-NF*]
bildä-lär-e *akad. L. V. Ščerba-nij*
ismertetőjegy-PL-3SG *akad. L. V. S.-GEN*
bildälä-ü-enän *ällä ni niķ ajiril-ma-j.*
ismertetés-NNF-3SG.ABL különösen erős különböz-NEG-PRES.3
'Vagyis a tulajdonságok, amelyeket Je. V. Krotevics a szintagmának tulajdonít, nem különböznek nagyban Scserbak jellemzésétől.'

3.2 Határozói mellékmondatok

A tárgyalt mellékmondatok lehetnek szemantikai ragok, illetve névutók komplementumai is, és így különféle típusú határozói mellékmondatokat⁸ hozhatnak létre. Jelen dolgozat kereteit jóval meghaladná minden idetartozó „összetett” morféma külön-külön történő vizsgálata. Itt csak egy általános ké-

⁷ A példa az idézett munkában található átirást tükrözi, de néhány ponton megváltoztattuk a szavak morfémaakra bontását, illetve a glossázást.

⁸ Így például időhatározókat (például 'amikor', 'mielőtt', 'mióta'), ok- vagy célhatározókat stb. Mindkét nyelvben sok típusa van ezeknek a mondatoknak attól függően, hogy a nem véges mellékmondat milyen szemantikai esetragnak vagy névutónak a komplementuma.

pet tudunk adni az ide tartozó mellékmondatokról; ugyanakkor felhívjuk arra a figyelmet, hogy mind a tatárban, mind az udmurtban lehetnek olyan alcsoportok, amelyek esetében az itt leírt stratégiák közül csak az egyik vagy csak a másik igaz.

Alapvetően mindkét nyelvben kétféle stratégia lehetséges: az egyeztetés lehet jelölt vagy jelöletlen.

Ha nincs jelölve az egyeztetés, akkor a mellékmondat alanya az udmurtban és a tatárban is nominatívuszban áll. Ezt mutatják az alábbi (14) és (15)-ös mondatok.

Tatár (NET1⁹)

- (14) [*Tolkien vafat bul-gan*]-nan sōj, ul-ı̄ Kristofer eti-sě-něj
 [*Tolkien* meghal-NF]-ABL után fiú-3SG Christopher apa-3SG-GEN
dön'ya kür-me-genbërniče eser-ën bastır-dı̄
 világ lát-NEG-NF jópár munka-3SG.ACC kinyomtat-PST.SG3
 'Miután Tolkien meghalt, a fia, Christopher kiadta apja jónéhány (addig) napvilágra nem került munkáját.'

Udmurt (elicitált)

- (15) [*Tolkien kul-em*] bere so-len pi-jez Kristofer ataj-ez-leś
 [*Tolkien* meghal-NF] után ő-GEN fi-3SG Christopher apa-3SG-ABL
potty-mte knıga-os-se pott-i-z.
 kiad-NEG.NF könyv-PL-3SG.ACC kiad-PST-SG3
 'Miután Tolkien meghalt, a fia, Christopher kiadta édesapjának meg nem jelentetett könyveit.'

Ugyanakkor az udmurtban és a tatárban egyaránt lehetséges az, hogy az egyeztetés jelölve van a predikátumon. A kérdőíveink alapján ez a stratégia mind a tatárban, mind az udmurtban kevésbé elfogadható. A tatárban az alábbi (16)-ban hozott példát az egyik válaszadónk helyesnek, a másik helytelennek jelölte meg.¹⁰ (Emiatt is jelöltük meg % jellel.) Az udmurt esetében is azt tapasztaltuk, hogy míg az egyeztetés nélküli változatot minden válaszadó grammatikusnak tartotta, addig az egyeztetés jelöléses verzió esetében már nem volt ilyen nagy-

⁹ Forrás: A J.R.R. Tolkienről szóló tatár Wikipédia-szócikk (a pontos webcímet lásd a dolgozat végén lévő *Internetes források* alatt). A mondat szerepelt a nyelvi tesztben is, és a beszélők helyesnek jelölték meg.

¹⁰ Ez nem jelenti azonban azt, hogy nem lenne lehetséges ez a szintaktikai minta: sok hasonló példa található ugyanis például a világhálón.

arányú az „egyeztetés”. Néhány adatközlőnk meg is jegyezte, hogy az egyeztetés nélküli példákat helyesebbnek találja, mint az egyeztetéseket.

Tatár (elicitált)

- (16) % [*Tolkien* *vafat bul-gan-ǰn]-nan* *sǰŋ, ul-ǰ* *Kristofer*
[*Tolkien* meghal-NF-3SG]-ABL *után* *fiú-3SG* Christopher
eti-sě-něŋ *dǰn`ya* *kür-me-gen* *běrnice eser-ěŋ*
apa-3SG-GEN *világ* *lát-NEG-NF* *jópár* *munka-3SG.ACC*
bastır-dǰ.
kinyomtat-PST.SG3

Eltérés mutatkozik a két nyelv között az alany esetjelölése szempontjából: a tatárban csak nominatívuszi eset fogadható el, míg az udmurtban a genitívuszi (vagy legalábbis az udmurt irodalmi nyelvben így van, de lásd az erre vonatkozó megjegyzéseinket az alábbiakban). Az alábbi (17)-es tatár mondatot a beszélők agrammatikusnak találták. A (18)-as udmurt mondat esetében pedig látható, hogy csak a genitívuszban álló alannyal helyes a példa, míg a nominatívuszival nem (lásd (19)). Pár adatközlőnk azonban jelezte, hogy az egyeztetés nélküli (15)-ös példa jobb.

Tatár (elicitált)

- (17) * [*Tolkien-nǰŋ* *vafat bul-gan-ǰn]-nan* *sǰŋ, ul-ǰ* *Kristofer*
[*Tolkien-GEN* meghal-NF-3SG]-ABL *után* *fiú-3SG* Christopher
eti-sě-něŋ *dǰn`ya* *kür-me-gen* *běrnice eser-ěŋ*
apa-3SG-GEN *világ* *lát-NEG-NF* *jópár* *munka-3SG.ACC*
bastır-dǰ.
kinyomtat-PST.SG3

Udmurt (elicitált)

- (18) [*Tolkien-len kul-em-ez*] *bere so-len pi-jez Kristofer*
 [*Tolkien-GEN meghal-NF-3SG*] után *ő-GEN fi-3SG Christopher*
ataj-ez-leš potty-mte kniga-os-se pott-i-z.
 apa-3SG-ABL kiad-NEG.NF könyv-PL-3SG.ACC kiad-PST-SG3
 'Miután Tolkien meghalt, a fia, Christopher kiadta édesapjának meg nem jelentetett könyveit.'

- (19) * [*Tolkien kul-em-ez*] *bere so-len pi-jez Kristofer*
 [*Tolkien meghal-NF-3SG*] után *ő-GEN fi-3SG Christopher*
ataj-ez-leš potty-mte kniga-os-se pott-i-z.
 apa-3SG-ABL kiad-NEG.NF könyv-PL-3SG.ACC kiad-PST-SG3
 Szándékolt: 'Miután Tolkien meghalt, a fia, Christopher kiadta édesapjának meg nem jelentetett könyveit.'

3.2.1 Megjegyzések az udmurt mellékmondatok alanyainak esetjelöléséhez

Serdobolskaya (2008) amellett érvel, hogy a komiban és a mariban – tehát a nyelvi area többi finnugor nyelvében – váltakozás figyelhető meg a nem véges mondatok alanyának esetjelölésében: ezek vagy genitívuszban, vagy nominatívuszban lehetnek. Serdobolskaya azt állítja, hogy a kettő közötti választás sok tényezőtől függ; ezek lehetnek a bázis ige tranzitív/intranzitív volta, az alanyi argumentum tematikus szerepe (ágens vagy páciens), élő/élettelen vagy határozott/határozatlan volta. Korpuszalapú kutatásaiban kimutatta, hogy a genitívuszi eset az ágens tematikus szerepű és/vagy élő argumentumokra jellemző, szemben a nominatívuszival, amelyet leginkább a páciens tematikus szerepű, élettelen alanyok kapnak. Habár statisztikai adatok nem állnak a rendelkezésünkre, úgy tűnik, hogy az udmurtban is többféle tényező befolyásolhatja a *határozói* mellékmondatokban az alany esetjelölését.

Egyrészt az élő/élettelen oppozíciónak szerepe van az udmurtban is. A fenti mondatokban élő alanyunk volt (*Tolkien*), amely vagy nominatívuszban (egyeztetés nélkül), vagy genitívuszban állhat (egyeztetéssel a nem véges predikátumon). Élettelen alany esetén azonban adatközlőink a nominatívuszi jelölést preferálták (egyeztetés nélkül). Így az alábbi példában az élettelen *šundy* 'nap' alany sokkal inkább elfogadható nominatívuszi esetjelöléssel (így a (20) mondatban), mint genitívuszival (lásd (21)). Ez utóbbit kilencből csak négy válaszadó találta helyesnek.

Udmurt (elicitált)

(20) [Šundy pukš-em] bere agaj-e azbar-e pot-i-z.
[Nap lemegy-NF] után báty-1SG udvar-ILL kimegy-PST-SG3
'Miután a nap lement, a bátyám kiment az udvarra.'

(21) %[Šundy-len pukš-em-ez] bere agaj-e azbar-e pot-i-z.
[Nap-GEN lemegy-NF-3SG] után báty-1SG udvar-ILL kimegy-PST-SG3
Szándékolt: 'Miután a nap lement, a bátyám kiment az udvarra.'

Fentebb azt a megállapítást tettük, hogy az olyan mellékmondatokban, ahol jelölt az egyeztetés, az alany genitívuszban van. Megjegyzendő azonban, hogy az udmurt kérdőívünkben szerepeltek olyan példák, amelyek esetén néhány adatközlőnk (bár közel sem a többség) elfogadta az egyeztetéses mellékmondatokban a nominatívuszi alanyokat is. Nem világos, hogy ez mivel függ össze. Az alany esetjelölését befolyásolható tényező lehet esetleg az, ha a mellékmondati predikátum és az alany „távol kerül” egymástól. A kérdőívünk több ilyen típusú mondatot is tartalmazott, és egyes beszélők ilyenkor inkább elfogadták a nominatívuszi esetjelölést, mint egyéb esetekben. Egy ilyen példát láthatunk az alábbi (22)-es mondatban, amelyet nyolcból négy beszélő fogadott el helyesnek. Megjegyzendő, hogy ezt mondatot *minden* beszélő elfogadta egyeztetés nélkül (nominatívuszi alannyal).

Udmurt (elicitált)

(22) ??[Kol'a škola-je myn-em-ez] bere
[Kolja iskola-ILL megy-NF-3SG] után
mon kniga lyddžy-ny kutsk-i.
én könyv(ACC) olvas-NF kezd-PST.SG1
'Miután Kolja elment az iskolába, én könyvet kezdtem olvasni.'

Ez az általánosítás persze csak kísérleti jellegű, és lehetséges, hogy további kutatások fölülírják majd. Ezenkívül még további kutatásra szorul, hogy mi szabja meg a stratégiák közötti választást (mind az udmurt, mind a tatár esetén); tehát például az egyeztetés jelölése összefügg-e a mondat információs szerkezetével stb.

3.3 Nem véges mellékmondatok argumentumpozícióban

Ha a vizsgált mellékmondatok argumentumpozícióban állnak, két egymással felcserélhető stratégia figyelhető meg a tatárban. Az egyik stratégia szerint az egyeztetés jelölve van a nem véges predikátumon, és a mellékmondati alany

genitívuszban van. Ez látható a (23)-as példában, ahol az alany (*miněm*) genitívuszos, és a mellékmondat predikátumán jelölve van az egyeztetés.

Tatár (elicitált)

- (23) *Alar [miněm kil-gen-ěm]-ně kőt-e idě-ler.*
ők [én.GEN jön-NF-1SG]-ACC vár-CONT COP.PST-PL3
'Ők várták, hogy én megjöjjek.'

Az argumentumpozícióban lévő mellékmondatok esetében azonban nem grammatikus az a – határozói mellékmondatok esetében látott – stratégia, hogy az egyeztetés jelölése mellett a nem véges mondat alanya nominatívuszban van. Az alany nominatívuszi esetjelölése teszi agrammatikussá a (24)-es mondatot (vö.: (23)).

Tatár (elicitált)

- (24) **Alar [min kil-gen-ěm]-ně kőt-e idě-ler.*
ők [én jön-NF-1SG]-ACC vár-CONT COP.PST-PL3
Szándékolt: 'Ők várták, hogy én megjöjjek.'

A második stratégia az, hogy az egyeztetés nincs jelölve, és az alany nominatívuszban van. Ezt a (25)-ös példa mutatja. Az anyanyelvi beszélők ítéletei alapján arra következtethetünk, hogy ez a két stratégia felcserélhető egymással. Fontos kiemelni, hogy ez egy igen különös mintázat törökségi szempontból. Sok török nyelvben ugyanis ez a tatárban megtalálható második stratégia teljesen agrammatikus. Így például a kazahban és a törökországi törökben az argumentumpozícióban található nem véges mellékmondatokban kötelező az egyeztetést jelölni.

Tatár (elicitált)

- (25) *Alar [min kil-gen]-ně kőt-e idě-ler.*
ők [én jön-NF]-ACC vár-CONT COP.PST-PL3
'Ők várták, hogy én megjöjjek.'

Az udmurtban csak egyféle megoldás lehetséges: az argumentumpozícióban lévő mellékmondatokon az egyeztetésnek jelöltnek kell lennie. Ilyenkor a nem véges mellékmondat alanya nem lehet nominatívuszban, hanem kötelezően genitívuszban van. Ez látható a (26)-os példában.

Udmurt (elicitált)

- (26) *Soos* [(*myneštym*) *lykt-em-me*] *vit'-i-zy*.
ők [(én.ABL)¹¹ jön-NF-1SG.ACC] vár-PST-PL3
'Várták, hogy eljöjjenek.' (lit. 'Várták az eljövésemet.')

Az udmurtban nem grammatikus az a fentebb bemutatott tatár mintázat, miszerint az egyeztetés nem jelölt, és az alany nominatívuszban van. Ezt példázza az alábbi rosszul formált (27)-es mondat.

Udmurt (elicitált)

- (27) **Soos* [*mon lykt-em*]-*ez vit'-i-zy*.
ők [én jön-NF]-ACC vár-PST-PL3
Szándékolt: 'Várták, hogy eljöjjenek. (lit. 'Várták az eljövésemet.')

Az udmurtban argumentumpozícióban az egyeztetés használata tehát kötelező, továbbá az alany mindig birtokosként jelenik meg. Viszont spontán felvételben az alábbi példára bukkantunk, amelyben nem jelenik meg az egyeztetés. (A példa a kérdőívünkben is szerepelt, és minden adatközlőnk elfogadta.)

Udmurt (spontán, elicitált)

- (28) [*Proverka orc-em*]-*ez vit'-ono*.
[ellenőrzés lezajlik-NF]-ACC vár-NEC
'Meg kell várni az ellenőrzés lezajlását.'

Ebben az esetben amellet érvelnénk, hogy szintetikus összetétellel van dolgunk, nem pedig szintaktikai szerkezettel (az udmurt deverbális összetételekről lásd: Fejes 2005). Emellett szól, hogy semmilyen módosító nem állhat az alany és a „nem véges predikátum” között, az alany nem lehet többes számban, illetve csak akkor jól formált a mondat, ha az alany élettelen. Ez is arra utal, hogy szóösszetétellel van dolgunk, hiszen a szóösszetétel előtagja nem lehet személyes névmás vagy tulajdonnév, ezért agrammatikus a (27)-es példa.

3.4 A mintázatok összegzése

A 3.1-3.3 részekben az udmurt és a tatár mellékmondatok belső szerkezetét vizsgáltuk. Három alesetet különböztettünk meg, attól függően, hogy a nem

¹¹ Mivel a birtokos frázis akkuzatívuszban van, a birtokos nem genitívuszban, hanem ablatívuszban áll. Ez a permi nyelvek sajátossága.

véges mellékmondat milyen szintaktikai pozícióban van a mátrix mondatban. A fentebb bemutatottakat a következő táblázatok foglalják össze.

1. táblázat: *Vonatkozó mellékmondatok*

	Egyeztetés	Alany esetjelölése
Udmurt	a vonatkoztatás célján	genitívusz
Tatár	nincs jelölve (nem lehet jelölni)	nominatívusz

2. táblázat: *Határozói mellékmondatok*

	Egyeztetés	Alany esetjelölése
Udmurt	nincs jelölve	nominatívusz
	jelölt (a nem véges predikátumon)	genitívusz
Tatár	nincs jelölve	nominatívusz
	jelölt (a nem véges predikátumon)	nominatívusz

3. táblázat: *Argumentumpozícióban lévő mellékmondatok*

	Egyeztetés	Alany esetjelölése
Udmurt	kötelezően jelölt (a nem véges predikátumon)	genitívusz
Tatár	jelölt (a nem véges predikátumon)	genitívusz
	nincs jelölve	nominatívusz

Kétségtelen, hogy a vizsgált nem véges mellékmondatok belső szerkezetét nem egyetlen szabály alakítja ki, hanem több alszabály felelős az egyeztetés jelöléséért és az alany esetjelöléséért. Mik lehetnek tehát ezek az alszabályok?

Először is mindkét nyelvben a nem véges fej olyan pozícióban van, hogy képes esetet adni alanyának. Ezt a pozíciót Inflekciónak (IP) tartjuk, ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy további kutatásokat igényel e pozíció pontos mibenlétének meghatározása.

A nem véges mellékmondat szintaktikai pozíciójának továbbá mindenképpen szerepe van a mellékmondat belső szerkezetének alakulásában. Láthatjuk, hogy az udmurtban az argumentumpozícióban lévő mellékmondatokon kötelező az egyeztetés jelölése, szemben a határozóiakkal. A tatár argumentum-mellékmondatok is különböznek határozói társaiktól: az előbbiben – ha jelölt az egyeztetés – az alany kötelezően genitívuszban van, míg az utób-

biakban az alany nominatívusszal jelölt. Tehát a mellékmondat pozíciója mindkét nyelvben meghatározó jelentőségű.

Ugyanakkor ezzel el is fogytak a hasonlóságok az udmurt és a tatár mellékmondatok belső szerkezetét szabályozó szabályok között.

Adataink alapján az látszik, hogy az udmurtban van egy olyan szabály, miszerint ha az egyeztetés (avagy a poszesszívusz) jelölt, akkor a genitívusz-nak is jelöltnek kell lennie. Ilyen szabály nincsen a tatárban (lásd: a tatár határozói mellékmondatokat).

További különbség, hogy míg az udmurt argumentum-mellékmondatokban kötelező az egyeztetés jelölése, addig ez a tatárban opcionális. Sőt mi több, a tatárban az egyeztetés kitétele sosem kötelező.

Végül pedig különbség mutatkozik a vonatkozó mellékmondatok esetén is. Igaz, hogy egyik nyelvben sem lehet a nem véges predikátumon jelölni az egyeztetést, de az udmurtban az egyeztetés kötelezően jelölt a vonatkoztatási fejen, míg a tatárban jelöletlennek kell maradnia.

4. Következtetések

A kapott adataink alapján az látszik, hogy nagyon kevés a hasonlóság az udmurt és a tatár nem véges mellékmondatok között szintaktikai szempontból. A 3.4-es részben bemutatott hasonlóságok (a nem véges fej pozíciója, a nem véges mellékmondat pozíciójának jelentősége) igen általánosak. A mellékmondatok belső szerkezetét befolyásoló többi szabály között pedig nem találtunk átfedést.

Így azt a következtetést kell levonnunk, hogy nincs bizonyítható tatár nyelvi hatás az udmurt nem véges mellékmondatok szintaxisára. Illetve ennek a fordítottja sem áll fenn: udmurt hatás sincsen a vizsgált tatár mellékmondatokban.

Rövidítések jegyzéke

ABL	ablatívusz	NEC	szükségességet kifejező nem
ACC	akkuzatívusz		véges
CONT	folyamatos aspektus	NEG	tagadás/tagadó
COP	kopula	NF	nem véges
DAT	datívusz	NNF	nominalizált nem véges
GEN	genitívusz	PL	többes szám
ILL	illatívusz	PRES	jelen idő
INSTR	insztrumentálisz	PST	múlt idő
		SG	egyes szám

Hivatkozások

- Agyagási, Klára 1998. On the Characteristics of Cheremis Linguistic Interface on Chuvash. In Johanson, Lars et al. (eds.) *The Mainz Meeting. Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics. August 3-6. 1994.* Wiesbaden, Harrassowitz, 667–682.
- Agyagási, Klára 2004. Etimológiai argumentáció a mordvin szókinsz török elemeinek újabb feldolgozásában. *FUD* 11: 3–15.
- Bartens, Raija 1979. *Mordvan, tseremissin ja votjakin konjugation infiniittisten muotojen syntaksi.* Helsinki, MSFOu 189.
- Bartens, Raija 2000. *Permiläisten kielten rakenne ja kehitys.* Helsinki, SUS 238.
- Bereczki, Gábor 1983. A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In Balázs, János (ed.) *Areális nyelvészeti tanulmányok.* Budapest, Tankönyvkiadó, 207–236.
- Berta, Árpád 1998. Tatar and Bashkir. In Johanson, Lars & Csató, Éva Á. *The Turkic Languages.* London – New York, Routledge, 283–300.
- Bíró, Bernadett 2011. Cselekvésnevek a manyisiban – az északi manyisi cselekvésnevek valenciája. *FUD* 18: 3–33.
- Comrie, Bernard – Thompson, Sandra 1985. Lexical nominalizations. In Shopen, Timothy (ed.) *Language typology and syntactic description*, Vol. 3. Cambridge, Cambridge University Press, 349–398.
- Csató, Éva, Á. – Uchurpani, Muzappar, A. 2010. On Uyghur relative clauses. *Turkic Languages* 14: 69–93.
- Csepregi, Márta 2012. Participiális jelzős szerkezetek két hanti nyelvjárásban. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 61–94.
- Edygarova, Svetlana 2010. *Kategoria possessivnosti v udmurtskom yazyke.* Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 7. Tartu, University of Tartu.
- Fejes László 2005. *Összetett szavak finnugor nyelvekben.* Doktori disszertáció. Budapest, ELTE.
- Heß, Michael 2008. *Relativische Prädikationen im Baschkirischen.* Wiesbaden, Harrassowitz.
- Johanson, Lars – Csató, Éva Á. 1998. *The Turkic Languages.* London – New York, Routledge.
- Johanson, Lars 2000. Linguistic convergence in the Volga area. In Gilbers, Dicky – Nerbonne, John & Schaeken, Jos (eds.) *Languages in contact.* Amsterdam – Atlanta, Rodopi, 165–178.
- Johanson, Lars – Bo Utas (eds.) 2000. *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages.* Berlin – New York, Mouton de Gruyter.

- Koptjevskaja-Tamm, Maria 2003. Action nominal constructions in the languages of Europe. In Plank, Frans (ed.) *Noun phrase structure in the languages of Europe*. Berlin, Mouton de Gruyter, 723–761.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria 1993. *Nominalizations*. London, Routledge.
- Kornfilt, Jaklin 2006. Agreement: The (unique and local) syntactic and morphological licenser of the subject Case. In Costa, J. & Silva, M.C.F. (eds.) *Studies on Agreement*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, 141–171.
- Kornfilt, Jaklin 2009. Subject-Agreement correlations and their syntactic effects in some Turkic relative clauses. *Turkic Languages* **13**: 70–96.
- Nikolaeva, Irina 1999. *Ostyak. Languages of the World/Materials* 305. Munich, Lincom Europa.
- Perevoščikov, Petr Nikolaevič (ed.) 1962. *Grammatika sovremennogo udmurtskogo yazyka. I. Fonetika i morfologija*. Izhevsk, Udmurtskoe Kniznoje Izdatel'stvo.
- Róna-Tas, András 1988. Turkic influence on the Uralic languages. In Sinor, D. (ed.) *The Uralic Languages. Description, history and foreign influences*. Leiden – New York – København – Köln, Brill, 742–780.
- Serdobolskaya, Nataliya 2008. Faktory oformlenija subjekta pri nominalizacii v marijskom i komi-zyrjanskom jazykax In *Tipologija argumentnoj struktury i sintaksicheskix odnoszenij. Trudy mezhdunarodnogo simpoziuma*. Kazanj, KGU, 64–77.
- Tumaševa 1979 = Tumaševa, Dilära G. et al. 1979. *Tatar tele. 5nče klass öčen dăreslek*. Kazan, Tatarstan Kitap Năšriyatı.
- Tumaševa, Dilära G. 1978. *Xăzerge tatar ädebi tele. Morfologija*. Kazan, Kazan Universiteti Năšriyatı.
- Winkler, Eberhard 2001. *Udmurt (Languages of the World. Materials 212)*. Munich, Lincom Europa.
- Wintshalek, Walter 1993. *Die Areallinguistik am Beispiel syntaktischer Übereinstimmungen im Wolga-Kama-Areal*. Wiesbaden, Harrassowitz.

Internetes források

NET1: http://tt.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%A0%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B4_%D0%A0%D1%83%D1%8D%D0%BB_%D0%A2%D0%BE%D0%BB_%D0%BA%D0%B8%D0%BD

